

37(051,
I-90

ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ТЕКСТИ
ДО ВИВЧЕННЯ
КУРСУ

ПРО ПОКАРАННЯ В ДИТЯЧОМУ ВІЦІ І ШКІЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ

...Які ж у нас існують законні заходи, які вживаються прийоми для створення шкільної дисципліни, для керування дітьми? Почнемо з прийомів, що їх рекомендують нам різні педагоги: 1) пильний погляд, спрямований на учня; 2) називання того, що провинився, по прізвищу; 3) повчання з нагадуванням учневі про його обов'язки; 4) зауваження, що осуджує дію учня; 5) догана з викликом на середину класу; 6) переміщення з одного місця на інше; 7) занесення прізвиська винуватця на дошку; 8) стояння на ногах у кутку; 9) заборона брати участь у загальних заняттях; 10) позбавлення обіду залишенням у класі та ін. Перелічувати всі ці прийоми довго, та й зайве. Набагато цікавіше, як наш законодавець шкільного життя, міністерство народної освіти, дивиться на шкільну дисципліну, які дано нам законні правила для керування дітьми в школі. Згадаємо про деякі, найхарактерніші. Якщо дитина спізнилась на урок, вона повинна певний час постояти біля дверей, незалежно від причини спізнення; якщо вона принесла іграшку в клас, то вчитель, помітивши це, повинен негайно відібрати її; дитину, яка спізнилась на більш чи менш значний час у клас залишають після уроків, щоб досидіти проганий час, і при тому нерідко вдвоє чи втроє. Словом, керівний принцип наших шкільних правил полягає ось у чому: на все, хоч би

що зробила дитина, треба відповісти їй протилежним. Так, лінощі караються примусовою роботою, зайва балакучість або незлагідність – видаленням від товаришів, зарозумілість – пониженням, брехня – недовірям, невгамованість, груба непокірливість або прояв злості – ув'язненням в окрему кімнату, порожній клас і навіть видаленням з учбового закладу в більш чи менш тяжкому його вигляді тощо. В усьому проводиться ідея відплати, ідея насильственного впливу, як фізичного, так і морального. Що ж з цього виходить, які результати дає така система? На це я дозволяю собі відповісти найпростішим прикладом з життя. Погляньмо, як на селлах селяни виховують своїх тварин. Припустимо, у селянина є цуценя; хазяїн заздалегідь вирішує, який йому потрібен пес – злий чи ні; якщо питання розв'язано в тому розумінні, що треба виховати з цуценяти злого собаку, вартового для майна, негайно починається виховання, і з доброго, ласкавого цуценяти виготовляють певними педагогічними прийомами люту тварину, що кусає першого зустрічного, кидається на всякого, хто не годув'є її хлібом. Якими ж прийомами селянин досягає цього? Та тими ж самими, якими наша школа хоче керувати дитиною, – прийомами контрастів. Добродушне цуценя хоче йти ліворуч – його тягнуть праворуч, хоче бавитись – його што-

вхають, б'ють і примушують сидіти під ослоном, хоче їсти – у нього віднімають їжу, хоче спокійно лежати – його термосять і примушують бігати. Зрештою цуцня садовлять на ланцюг, з якого воно не може зівратися, і продовжують дратувати, зовсім незважаючи на його психологію. Нарешті, курс виховання закінчено: з добродушного цуцня вийшло "чудище обло, свирело, озорно и лайя". І єдиний метод, що застосовувався при цьому вихованні, – це метод контрастів, прагнення йти врозріз з найприроднішими бажаннями цуцня, не звертаючи уваги на те, що відбувається в "душі" (хай дозволено буде мені так висловитися) цуцня. Подумайте над цим простим прикладом: чи не ведуть і всі наші контрасти в покарання до озлоблення дитячої душі й серця; чи не закладаємо ми цим постійне роздратування і, кінець кінцем, озлоблення в дитячу душу як щодо вчителя, так і щодо всіх, з ким тільки дитині доведеться стикатися в житті.

Дехто пропонує інший спосіб керування дитиною: покарань не повинно бути, але зате дитину постійно напучують, читають їй на кожному кроці певні моральні правила, їй постійно внушають, як вона повинна діяти, як поводитися – і, повірте, для дитячої душі ці сентенції гірші за всяку кару. Мені довелося бачити дитину шкільного віку, яку так допекли сентенціями и повчаннями, що вона вибігла з кімнати, де їй читали мораль, із сльозами на очах, збуджена й зла, плакала й казала: "Господи, краще б мене побили!" І це не яка-небудь тупа, малоздібна дитина, а визначна за своїм характером, за своєю жвавістю й тямущістю; і вона не могла перенести цих сентенцій. Цей приклад є чудовою ілюстрацією до питання про користь сентенцій. Знати правила моральності – це одне, проповідувати моральність не є чимсь дуже тяжким, але бути моральною людиною зовсім інше. Більшість з вихованих на сентенціях людей чудово знають усі правила моральності, якими їх навчили з дитинства, але самі по собі часто бувають у вищій мірі аморальні; нібито на противагу ідеалові такого вихователя діти виходять озлобленими і аморальними. Повторюється історія з цуцням: дитину роздратовують, оздоблюють весь час повчаннями, що забороняють робити саме те, що їй потрібно й чого їй хочеться, – як же не вийти з неї цепному псу! Зверніть увагу на твори наших кращих письменників, які з любов'ю й талантом змальовують дитинство своїх героїв, і ви побачите, що найбільш світлі особистості в дитинстві вчиняли найбільшу кількість дитинячих "злочинів" і найчастіше зазнавали покарань.

Караючи дитину, ми насамперед завдаємо їй страждання, болю, фізичного чи морального, або ж і того і другого разом. Що ж ми маємо на меті при цьому? Звичайно, тільки одне – викликати у дитини страх, примусити її боятися. Роблячи якийсь вчинок, дитина не думає вже, чи шкідливо це, чи корисно їй або іншим, а просто боїться, що її за це покарають. Отже, ми по-

стійно тримаємо дитину в страху. Нещодавно, в засіданні 4-го відділення (гігієна виховання й освіти) Товариства охорони народного здоров'я викликала жвавий обмін думками доповідь голови зборів В.О. Губерта на тему: "Який вплив має страх на тілесну і духовну сторону організму учнів". Автор докладно описав властивості та симптоми страху, спинившись на причинах і умовах, які сприяють поступовому утворенню цього небажаного явища – страху, рабського почуття серед учнів у сучасній школі, яка пішла далеко вперед порівняно з школою часів Ушинського і Помяловського. В сучасних школах різних типів: нижчих, середніх і навіть у багатьох вищих учбових закладах, досі ще не зникли багато які умови, що сприяють пануванню страху в класах і аудиторіях, і не восторженствовав ще принцип товариського, любовного ставлення до учнів. Шкідливий вплив страху на психічну сторону дитини дуже великий. Страх шкідливо відбивається на силі й розумі дитини, сприяючи проявам скритності, брехні, прикидання й безвілля. Фізичний розвиток і здоров'я дитини також дуже зазнають від страху, що впливає на м'язи. Відомо багато фактів, коли страх викликав у дітей параліч, епілепсію, розумові розлади і всякі нервові хвороби. Не слід також забувати й того, що страх покарання є тривала трагедія.

Ця доповідь красномовно говорить про те, який вплив має страх на ніжну душу дитини, і далших коментарів не потребує.

Крім постійного страху та його наслідків, своїми покараннями ми розвиваємо в дитині ще одну сторону, навряд чи бажану, – мстивість, вимогу відплати. Учень, скривджений іншим, вимагає відплати для кривдника й почуваче себе задоволеним тільки тоді, коли вчитель, так чи інакше, покарає винуватця, відомстити за кривду. Крім того, приклад учителя, який карає чи мстить за кривду, якнайшкідливіше впливає на дитину. Приклад учителя, який б'ється, глибоко западає в дитячу душу, і діти, виростаючи, самі теж б'ються: жорстокий учитель неодмінно виховує і жорстоких дітей.

Але ж існують школи, де зовсім не застосовують ніяких покарань? Таких шкіл, правда, дуже мало, але все ж вони є. Хто не знає, напр., Яснополянської школи Льва Толстого, де не застосовують абсолютно ніяких покарань – і проте діти уважно слухають великого вчителя при цілковитій тиші. Такої уваги, такої тиші він домогся виключно любов'ю та вмінням примусити дітей поважати себе. Вчителями Яснополянської школи були люди шістдесятих років, люди ідеї, які прагнули облагородити особистість своїх учнів, і це не минуло безслідно для останніх. Ми не знаємо дальшого життя кожного з учнів цієї чудової школи, але наслідки видно з тих легких, життєвих оповідань, які писали учні й які захоплюють не тільки дитячу душу, але читаються з інтересом і дорослими. Л.М. Толстой говорить, що в ці оповідання він не вносив ніяких редакторських і стилістичних

виправлень, і що коли б він здумав виправити їх, то тільки зіпсував би. Такою є Яснополянська школа. Тепер я хочу сказати про ті школи без покарань, які мені особисто доводилось бачити. Уявіть собі сільську школу, поділену на три групи: коли ви входите до неї, очам вашим відкривається така картина: з одного боку веде заняття вчителька, в другій групі учні, виконуючи самостійну роботу, в той же час розмовляють поміж себе, в третій – посмішка у дітей не сходить з обличчя; учні входять і виходять з класу. Одразу нічого не можна розібрати; здається, що в школі панує цілковите безладдя. Але, коли вдивишся, вникнеш, так би мовити, в душу роботи, приглянешся до дітей і до вчителів, то побачиш, що ті, які розмовляють і посміхаються, – пишуть твори; а ті, що встають і виходять, жодним жестом не заважають своїм товаришам, які займаються з учителькою. І успіхи дітей, при такій відсутності формальної дисципліни – дивовижні. Все це я спостерігав у школі Ю.С. Єремєєвої. Потім мені довелося супроводити одного ревізора по школах. В одній з шкіл входимо ми в клас – ні діти, ні вчитель не звертають на нас ані найменшої уваги, діти цілком захопилися поясненнями вчителя, які виявилися дуже цікавими, жвавими і які йшли просто з душі вчителя. Про нашу присутність наче забули до кінця уроку. Лише коли вчитель закінчив урок, нас оточили й зацікавилися нами. Вчитель цей умів так опанувати увагу дітей без будь-яких репресивних заходів, без покарань. Через кілька днів до цієї самої школи прибув інший ревізор; йому не сподобалась вільна поведінка учнів та їх ставлення до нього. Одному з учнів, який чимсь завинив, він наказав стати в куток і був вражений, коли учень не зрозумів його: що це значить *стати в куток* і навіщо це потрібно. Я думаю, що школа, де діти не розуміють, що значить стати в куток, повинна вважатися кращою школою.

Такими є факти з життя народної школи. А в середній школі діти часто-густо стоять у кутку: мало того, є школи, де дітей становлять навколішки, вчитель вимагає в силу якогось свого "права", щоб учень принижувався до стояння навколішках перед ним. Мені довелося після десятирічної роботи в сільській школі працювати вчителем у гімназії, і коли, після першого ж мого уроку, вчителі гімназії звернулись до мене з запитанням, як мені подобались їх діти, я змушений був відповісти, що більш невихованих дітей я ніколи не бачив. І це після десяти років, проведених виключно з селянськими дітьми. Селянські діти загалом стоять вище за наших міських дітей, незважаючи на те, що їх вважають звичайно найбільш невихованими. Вони з природи добріші, чутливіші, кожна з них швидше потурбується про іншу дитину, кожна завжди старається допомогти слабшій. Якості ці селянські діти черпають з самого життя. Трапляються, звичайно, винятки, але треба замітити, що жорстока дитина завжди виходить з жорстокої родини: якщо в ро-

дині розбрат і чвари, якщо жорстоко поведуться із свійськими тваринами – дитина з такої родини виходить груба й зла. А в тих родинах, де життя йде спокійно, де в господарстві видно людське ставлення до тварин, де горюють за конем чи коровою, що захворіли, і плачуть над загиблюю твариною, – діти завжди чутливі. Мені згадується одна школа, куди було призначено нового вчителя, хворого, з слабкими грудьми. Учні в цій школі були зовсім недисципліновані: на уроках стояв такий галас, що слабого голосу вчителя зовсім не було чути, на перервах учні зчиняли таку страшенну метушню, що в класі пил стояв стовпом. Учитель кашляв, пояснював учням, як шкідливий для нього пил і як важко йому говорити голосно. Діти не звертали на це ніякої уваги. В наступні дні повторювалося те ж саме – вчитель переконував, учні, мабуть, зовсім не бажали зважати на просьбу вчителя. Так тривало кілька днів; вчитель не вживав ніяких інших заходів і лише настійно доводив шкоду від пилу як для нього, так і для дітей. Нарешті, його терпіння й наполегливість наче примусили дітей подумати над його словами, і одного чудового дня вони заявили, що, власне, винуватцями цього розгاردішу й галасу є двоє учнів, двоє братів. Учитель тоді спробував по душі поговорити з цими братами – і ще через день метушня в класі припинилась, пилу не стало, і вчитель дістав змогу вести заняття.

Мені скажуть, що у даному разі, мабуть, ще можна діяти без покарань, але що ж робити, коли вчинки учнів більш серйозні? Як, наприклад, поставитись до крадіжок? Що робити з дитиною, якщо вона почне красти? Вчителі в таких випадках часто зовсім розгублюються, не уявляють собі навіть, що їм робити. Покарання тут зовсім не допомагають. Лікарі нам кажуть, що раз звичка ця міцно ввійшла в душу дитини, стала її другою натурою, то *одразу* ніякими карами, ніякими переконаннями нічого зробити не можна: природа однаково проявить себе. Тут потрібний інший шлях, шлях послідовного перевиховання, зрозуміло, якщо починати це перевиховання в той час, коли дитина ще доступна для нього. В одній школі щойно призначений вчитель, прийшовши вперше в клас, помітив учня, який сидів зовсім окремо. На запитання, чому він сидить окремо, діти відповіли, що це злодій і тому ізольований. І справді, вчителеві потім довелося переконатися, що у дітей в класі зникали речі, які потім знаходили у цього хлопчика. Вчитель довго думав, яких же заходів вжити щодо цієї дитини. Адже ж є в душі кожної людини благородні почуття, треба тільки зуміти відшукати ту точку, доторкнувшись до якої можна викликати почуття ці назовні. І ось вчитель робить такий експеримент. У школі цій учням безплатно видавали письмове приладдя, в тому числі й пера. Роздавати пера доручали звичайно найбільш уважним і благородним учням, і це вважалось почесним обов'язком. Одного чудового дня вчитель зо-

всім несподівано викликає оштрафованого хлопчика, дає йому ключ від шафи й доручає відчинити шафу, взяти звідти коробку з перами й роздати кожному з учнів по одному перу. І що ж? На цілковитий подив усього класу він урочисто роздав пера товаришам, сів на своє місце – і виявилось, що йому нічим писати, себе самого він і забув, собі не взяв пера. Такий психічний вплив дав чудовий результат. Через рік цей самий хлопчик не тільки завідував роздаванням пер, олівців тощо, але був також і шкільним скарбником і зберігав спільну шкільну касу, куди діти вносили свої гроші. Я знаю, що після закінчення школи з нього вийшла цілком чесна людина. Те, чого неспроможне було зробити ніяке покарання, вдалося досягти виключно розумним психічним впливом на дитину. Не можу не навести ще одного прикладу, що стосується якраз цього самого питання. В м. Житомирі Волинської губернії, за містом, була виправна колонія для малолітніх злочинців, завідувати якою запросили особу, тоді ще нікому не відому і з іменем якої тепер зв'язана історія нашої першої Державної думи, а саме: колишній депутат Анікін. Через деякий час після призначення Анікіна в колонію жителі Житомира були вражені таким видовищем: на базарі з'являється віз з конем з колонії злочинців, а на ньому двос хлопчиків-злочинців. Вони, виявляється, прибули без провідника й будь-якого нагляду за покупками для колонії, ходили по крамницях, купували, що було потрібно, платили гроші. Спочатку виникла думка, що діти втекли з колонії; але виявляється, що віз цей кожного базарного дня з'являвся в місті, та вже з іншими хлопчиками. Так впливав Анікін на своїх малолітніх злочинців, своїм довір'ям збуджуючи в дитячих душах крадіччю почуття. Одного разу до колонії Анікіна приїхав місцевий мировий посередник і якось спитав у одного з вихованців, за що він сюди потрапив. Анікін, до глибини душі обурений таким запитанням, негайно попросив посередника припинити розпити, що йдуть врозріз з його системою виховання. Вже з одного цього видно, що Анікін був не тільки вчитель, а й людина в кращому розумінні цього слова, і його виховання тому приносило бажані плід.

Треба замітити, що є два роди дитячої безпорядності чи поганих вчинків і помилок: 1) помилки в найширшому значенні слова – подібно до помилок дорослих і 2) інші дитячі прояви, напр., особлива жорстокість, псування речей, катування тварин, безперервні бійки, грубість, брехня та подібні вчинки, що найчастіше є результатом спадковості. Останні вчинки по суті справи вимагають спільного обговорення судді й лікаря, тоді як помилки першого роду розв'язують педагогом і суддею.

Серед систем дитячого виховання останнім часом зародилась ідея обговорення дитячих вчинків самими ж дітьми. Треба вважати, що системи цій доведеться в майбутньому дати цілком правильне й життєве розв'язання пи-

тання про дитячі погані вчинки. Як приклад одного такого колективного обговорення учнями-товаришами професор І.А. Сикорський наводить епізод з життя Неплюєвського училища, свідком якого він був. Старші діти, 13–15 років, працювали в полі на збиранні сіна. Один вихованець, який невміло працював, став об'єктом зауважень і насмішок з боку товаришів. Роздратований насмішками (втім, невинними) юнак спалахнув, кинув з силою косу, зламав її, переслідуваний насмішками, пішов з роботи. Всупереч прийнятому в школі порядку. Ця обставина стала темою обговорення учнів у класі під керівництвом самого Неплюєва. Встановивши фактичний бік справи за записами тих, хто був свідком епізоду, учні перейшли до внутрішньої оцінки дій кожного з учасників епізоду. Це був свого роду суд. Висвітлено було найдрібніші психологічні завулки події, і, в результаті, діти дійшли висновку, діаметрально протилежного первинній оцінці, що випливала з першого враження. Писаний виклад усієї події був виразом, що його ухвалили товариші. На професора Сикорського всі ці порядки справили надзвичайно добре враження своєю простотою й здоровою розумністю. Діти висловили надзвичайно багато психологічної досвідченості. "Мені було ясно, – говорить Сикорський, – що я бачу перед собою розвинених дітей, про душу яких багато подумали й подбали. І я стояв ніби на порозі цілком нового явища. Я бачив, що тут було зроблено безперечний крок вперед".

У 1912 році я відвідав у Петербурзі "Дитячий Дім" товариства "Допомога дітям робітників", де діти управляються самі собою. В класі молодшої групи цього дому немає звичайного розкладу уроків. Часто заняття починалися бесідою дітей про бачене й чути, розмовою про вчорашні враження, події "Дитячого Дому", питанням про нову картину, повішену на стіні, і т.д. Нерідко починалися заняття запитанням учительки: "Чим вам хочеться зайнятися сьогодні, діти?" або проханням дітей про певну роботу, і, згідно з загальним настроєм, розпочинались навчальні години... Потроху неясний, сумбурний матеріал вражень, який діставали від усього навколишнього, став приходити в ясність. Діти стали точніше висловлювати свої думки, свої бажання, розуміти себе як особистість, який приділяється багато уваги і яка має й обов'язки. Діти, що відзначалися великою нестриманістю, безладністю, навчилися стримувати себе, стали уважнішими, гарно й добре виконували задану роботу, чегували ретельно і з гідністю. Наскільки на початку року ця група являла собою неписьменних маленьких дикунів, які не вміли ні слухати, ні гратись, настільки на кінець року ці діти прилучилися до самостійності побуту "Дитячого Дому". Тут усе господарство лежить на дітях, і, крім прихожої пралі, служниці у них немає. Всі роботи виконують діти по черзі, а чергування призначають самі ж діти. Хлопчики й дівчатка самі готують

обід, мийть посуд, прибирають кімнати і ставлять самовари. Це не тільки не обтяжує їх, але їм і на думку не спадає, що їхню роботу, яку вони так дружно й весело виконують, могла б робити якась стороння особа. Старші діти поступово привчають молодших до всіх хатніх робіт, і в 12–13 років діти можуть вже майже самостійно вести своє нескладне господарство. У справи дітей керівники не втручаються, дозволяючи їм розв'язувати всі свої утруднення самим, на загальних дитячих зборах, і лише в крайніх випадках приходять їм на допомогу. Розв'язуючи питання, загальні збори ухвалюють постанову, яка тут-таки записується і вивішується на стіні та обов'язково виконується. Під час мого відвідування на стіні було вивішено такі правила: *Не брехати. Не сваритись. Не скаржитись. Не хвастатись. Не давати чесного слова, як його не додержити. Не грубити. Не брати чужого не спитавшись. Не упиратися. Не давати нікому ніяких прізвиськ. Хлопчики і дівчатка повинні жити дружно. Хто не хоче навчатися у співробітників, той повинен йти в іншу кімнату. Руки й ноги повинні бути чисті, особливо у чергових. Ті, що ходять обідрані й брудні, – не приходити. Поганих слів не говорити. Коли роблять уроки, то не заважати. За столом розмовляти по черзі. Грошей при собі не держати.*

До своїх керівників діти ставляться з цілковитим довірям, і в "Дитячому Домі" не трапляється випадку, щоб поганий вчинок дитини вона приховала сама або інші діти. Якщо вникнути в усю суму праці, кажуть керівники "Дому", яку діти в нього вклали, і звернути увагу на різницю в розумовому розвитку кожної дитини, в поведінці і в ставленні їх одне до одного, порівняно з такими ж, коли вони вступали в "Дім", то стане зрозуміло почуття морального задоволення, яке відчувають керівники. Мимоволі доводиться сказати разом з ними: "Як багато дечого навчає дитина дорослого, і яким хорошим є спілкування з душею дитини!"

Все сказане стосується, головним чином, дітей шкільного віку. Кажучи про дітей дошкільного віку, ми повинні пам'ятати, що у віці до 3 років дітям доступні тільки фізичні більшість страждань і тільки фізичні наслідки (відчуття приємного за допомогою зовнішніх органів чуттів; грубі смакові, зорові, дотикові відчуття приємного й неприємного). Відомий педагог-письмениця Еллен Кей говорить, що в цьому віці допустиме навіть деяке вольове насильство над дитиною, але тільки доти, поки вона цього не усвідомлює. Та, як тільки дитина починає усвідомлювати, починає розуміти, що її карають, – ніяке насильство над нею недопустиме. Коли дитина починає більш чи менш свідомо ставитись до життя, треба вести виховання так, щоб дитина була слухняна. Та не дай боже, щоб дитина була така слухняна, щоб не ставитись критично до своїх і ваших вчинків, щоб за помахом вашої руки, за виразом обличчя, оцей, за криком батька чи матері виконува-

ла найменше бажання. Це вже не виховання, а дресирування. Таке дресирування неодмінно дасться взнаки, коли дитина виросте й стане людиною. Звички, втілені таким потворним вихованням, залишаються на все життя, стають другою природою людини й роблять з неї якогось манекена. Дитина віком до 3 років, яка дістала від вас шльопанця або яку ви винесли з кімнати, де вона заважала вам своїм криком, забуває швидко про завдане покарання. Дитина старша 3 років усвідомлюватиме кожне ваше слово і дію, і ви ніякими силами не примусите її не робити того, що їй хочеться. Якщо вона хоче що-небудь узнати, то, незважаючи на всі ваші заборони й покарання, вона все рівно знає. Якщо вона зустріне енергійну протидію, вона постарается обдурити вас. Якщо ви йдете проти природи дитини, з цього ніколи нічого не вийде. А допитливість, жвавість, бажання попустувати, невминна довго зосереджуватись на одному й тому ж – адже це природа дитини. І у віці від 3 до 6 років, так само як і у віці від 14 до 16 років, треба якнайобережніше й щонайчутливіше ставитись до дітей і насамперед зважати на їх природу. Якщо дитина заважає вам, ви можете видалити її з кімнати, але це не повинно бути покаранням, – це повинно мати характер природного, неминучого наслідку її вчинку, як природним наслідком бажання торкнутися запаленої свічки чи самовара, що виблискує на столі, є опік руки. Дитина повинна сама усвідомити, що коли вона торкнеться вогню, то опечеться, так само як коли вона заважатиме жити іншим, ці інші видалять її з кімнати, щоб вона не заважала. Часто дітям забороняють чіпати ті чи інші речі, чи то побоюючись, щоб дитина їх не зіпсувала, чи то з інших причин, кричать на них: "Облиш це, не чіпай того", і карають в разі непослуху. Повірте, що допитливість лежить у природі дитини, і вона, коли ви відсутні, неодмінно чіпатиме заборонену річ, а коли ви спитаєте, чіпчала вона, вона відповість: "Ні, не чіпала". Так починається перша брехня. Якщо ви сердитесь на дитину за те, що вона забруднила або розірвала одяг, і караєте її за це, – з того нічого не буде. Краще шийте їй такий одяг, щоб не рвався, або, якщо він порвався або, якщо забруднився, хай дитина сама й лагодить його, звичайно, наскільки вона може це зробити. Якщо погрози матері залишаються тільки погрозами, то дитина говорить: "Мама раз каже так, іншого разу так, а потім і зовсім нічого не каже". Це кращий вирок вихователі, яка нашвидку, не обдумавши, не пристосовуючись до дитячої психології, обіцяє дитині всякі часто зовсім нездійсненні відплати й покарання. В рівній мірі нехороші й надмірні ласки. Дитина росте, в ній відбуваються чисто фізіологічні процеси, вона надокучлива, їй нудно, – мати раптом починає її обіймати, притискувати до себе, цілувати – і зацілює мало не до смерті, зовсім незважаючи на те, чи приємно це дитині саме зараз, чи ні. Не догодить чим-небудь та сама дитина матері – і вона

її жене від себе. Діти в цьому відношенні часто є просто мучениками. Мати, яка постійно цілує свою дитину, не замислюється над тим, чи приємно це дитині; вона, бідна, борсається, старається вирватись і кінець кінцем починає плакати; тоді ніжна матір її виштовхує. Такі факти не проходять марно для дитячої душі, вони нагромаджуються, відкладаються десь у глибині і потім дуже впливають на дальше життя дитини.

Завдання виховання – створити з дитини справжню людину, а не покалічити її. Дитина в ранньому дитинстві мислить цілими образами, картинами, що швидко змінюються в її мозку. Вчинивши щось надзвичайно жакливе, дитина через десять хвилин забуває про це – навіщо ж ми покараннями стараємося продовжити наслідки цього вчинку, навіщо підкреслюємо те, що само по собі давно забулося б і не залишило б сліду? Покарання викликає в дитині жадо-бу помсти; крім того, якщо дитина з природи боягузлива, під впливом покарань вона стає ще боягузливішою. Дитина, яку весь час карають, у якій жорстокі батьки, сама стає жорстокою, безсердечною. У Щедрина є з цього приводу чудова відповідь ямщика, який весь час немилосердно шмагав і мучив коней. Коли Щедрін, не витримавши сцени катування, звернувся до нього з словом докору й спитав: "Навіщо ж ти їх б'єш отак?" – ямщик відповів: "А тебе, пане, били?" "Ні". "Ну а мене, били". Щедрін зрозумів смисл відповіді й замовк. Не зліть дітей: хто хоче бити, будучи дитиною, той захоче вбивати, коли виросте.

На закінчення дозволю собі навести дві такі картини – одну особисто мені відому, з життя дітей шкільного віку, другу – Еллен Кей, з життя дитини дошкільного віку.

В одній добре мені відомій школі вчитель дав учневі, що провинився, записку для передачі батькам. Хлопчик не передав; другого дня він дістав якнайсуворішу догану і наказ неодмінно передати записку. Хлопчик замість цього відшукав віршовку й повісився...

Друга картинка: один малюк, якому няня, коли клала його спати, нагадала, що треба помолитися Богу, відповів: "Так, сьогодні в мене є про що просити в Бога", і ставши навколішки,

виголосив таку молитву: "Боженьку, прошу тебе, одірви мамі руки, щоб вона не могла мене більше бити".

Питання про керування дітьми як у дошкільному, так і в шкільному віці тепер є одним з найсерйозніших у галузі виховання. Трудність його головно полягає в тому, що вихователем і керівником дітей є доросла людина, яка не знає й не розуміє душі дитини. Вихователі і вчителі дітей здебільшого не вміють поставити себе на місце виховуваних ними дітей і тому не можуть входити в їхні ідеї, а намагаються внутихити їм свої власні. Душа дитини, справді, зовсім вже не такий м'який віск, щоб з неї можна випікати що завгодно, і не така гладка дошка, щоб на ній можна писати те, що бажає вихователь. Не треба забувати, що кожна дитина має своє певне "я". Сучасні психологи говорять, що здорові діти ніколи не бувають "цяцями" в тому розумінні, як їх розуміють дорослі. Діти, що цураються галасливих ігор, взаємних непорозумінь і навіть бійок і здатні тривалий час спокійно й тихо сидіти в куточку за книжкою чи без діла, рідко бувають здоровими й нормальними дітьми.

Дитина насамперед повинна розглядатись як дитина, а не як майбутня доросла людина. Якщо ми порушимо цей порядок, то, без сумніву, створимо скоростиглі плоди, що не матимуть ні стиглості, ні смаку й швидко зіпсуються. Нема нічого дивного в тому, що вихователі вміють читати дітям моральні сентенції, але не так просто поставити дітей в такі життєві умови, які дали б можливість виконувати справді те, що їм проповідується. Всім нам відомо, що педагогіка каральна, яка відає, головним чином, вчинки дітей, а не особистість, тримається цілком на відсутності спостережливості й на неспроможності зв'язати причину з окремими гарними чи поганими проявами в суцільну картину особистості дитини.

Необхідно кожному вихователю спочатку вивчити закони тих психічних явищ у дитини, на які він бажає впливати. Але, щоб судити про дітей справедливо й вірно, ми не повинні переносити дітей із сфери, властивій їх природі, в нашу і самим вживати всіх заходів до того, щоб, так би мовити, переселитися в їх духовний світ...